אכזריותם של העורבים

מאת: ד"ר צבי קנריק

בבלי, עירובין סוף דף כא עמוד ב [1]

"קווצותיו תלתלים".[2] אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. "שחורות כעורב", - במי אתה מוצאן - במי שמשכים ומעריב עליהן לבית המדרש. רבה אמר: במי שמשחיר פניו עליהן כעורב. **רבא אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו[3] כעורב.** כי הא דרב אדא בר מתנא הוה קאזיל לבי רב, אמרה ליה דביתהו: ינוקי דידך מאי אעביד להו? אמר לה: מי שלימו קורמי באגמא?[4]

בזמננו, הדוגל בגישה זו כלפי ילדיו, ישב מאחורי סורג ובריח. לדעת רבא על ההורים לחנך לעצמאות ולא לפינוק, רק כך הילד יוכל להגיע למלוא יכולתו בלימוד תורה. איך האימרה של רב אדא בר מתנא קשורה לאכזריות של העורב?

רש"י מסביר את תכונת האכזריות של העורב, ד"ה עורב אכזרי על בניו - "כדכתיב (תהלים קמז) לבני עורב אשר יקראו, והקדוש ברוך הוא מזמן להן יתושים ונכנסין לתוך פיהן."[5] לדעת רש"י העורב אינו מאכיל את גוזליו, והם ניזונים מיתושים שנכנסים לפיהם. צפרים אינם מכירים יתושים כאלה.

רב ניסים גאון בעירובין כ"ב ע"א מוסיף, "רבא אמר במי שמתאכזר כעורב עיקר דיליה מהא דכתיב (תהילים קמ"ז) ולבני עורב אשר יקראו וזה הדבר ידוע הוא כי העורב ימוש (ייטוש) את אפרוחיו כל זמן שלא העלו אברה (כנפיים) ולאחר שתעלה עליהם אברה והן משחירין הוא חוזר אליהן וכתיב נמי מי יכין לעורב צידו ובפרק נערה שנתפתתה הקשו וכו'. לדעת רבנו ניסים מהפסוק "ולבני עורב אשר יקראו" למדים שהגוזלים קוראים לאביהם שבשמיים, לאחר שננטשו. לדעתו, העורב נוטש את גוזליו בזמן שאין להם כנפיים, ורק לאחר שהם מצמחים כנפיים, הוא מזהה אותם כגוזליו, וחוזר אליהם.

לפי הנאמר בקטע הבבלי הנזכר לעיל, אין אם העורב מאכילה את בניה כשהם בוקעים מהביצה. היום, בעקבות מחקר שנעשה במצלמות זעירות, המחוברות לאינטרנט און ליין, שצילמו את קני העורבים, ידוע לנו שגם הזכר וגם הנקבה עושים מאמצים עילאיים כדי להאכיל את הגוזלים שלהם. הם עפים

---

[1] וכן מופיע בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקפט, מדרש שמואל (בובר) פרשה ה ד"ה [ב] ראשו כתם, ובמדרשים אחרים.

[2] שיר השירים ה', יא. קווצותיו תלתלים שחרות כעורב.

[3] כ"י אוקספורד ובדפוס שונצינו מ "על בני ביתו" לא מופיע. ובנוסח כתבי היד כתוב על בניו אכזרי.

[4] כמו זה שרב אדא בר מתנא היה הולך לבית הרב. אמרה לו אשתו: התינוקות שלך כיצד אפרנס אותם? אמר לה: האם נגמרו כבר הקנים באגם? שיאכלו מהקנים. ספר המוסר אורחת צדיקים בשער האכזריות למד מכאן "ועוד אמרו רבותינו (עירובין כב א): במי אתה מוצא דברי תורה? במי שמשים עצמו אכזרי על בניו כעורב, כמו רב אדא בר מתנא שהיה הולך לבית המדרש, ואמרה לו אשתו: ילדיך מה אעשה להם? והשיב לה: איכא קורמי באגמא (ופרש"י ירקות הגדלים מן ההפקר, או מין צמח הוא אשר ניתן להכין ממנו מאכל בהיותו רך). כי זה דבר ברור: המרחם על בניו יותר מדי, מתוך כך חושב להרוויח ממון, ולא יחוש היאך יבוא לו הממון, באיסור או בהיתר, כי האהבה מקלקלת השורה."

[5] ואין אם העורב מאכילה.

ללא הפסקה הלוך ושוב ומביאים מזון כדי להזין את הגוזלים. לא זו בלבד שהם דואגים להאכיל את צאצאיהם, אלא מי שמנסה לפגוע בגוזל עורב או לקחת את מזונם, מסתכן. העורב מתקיף באכזריות את הפוגע בצאצאיו גם אם מדובר באדם.

יתרה מזו. בארץ נפוצה התופעה שקוקיה מצוייצת (Clamator glandararius) מטילה את ביצתה בקן העורב האפור (Corvus corone cornix).[6] העורב האפור משמש כפונדקאי, מארח ומגדל לא רק את ביצי העורב[7] אלא גם את ביצי הקוקייה,[8] למרות שביצי הקוקייה אינן בהכרח דומות לשלו.[9] מדוע, אם כן, מציגים חז"ל את אם העורב כאכזרית וכמי שאינה מאכילה את גוזליה?[10] מהו הגורם לכך? את הפסוק "לבני עורב אשר יקראו" ניתן לפרש כפשט - גוזלי העורב צועקים בקול רם כשהם רעבים.[11]

התלמוד בכתובות דף מט עמוד ב לא קיבל באופן חד משמעי שהעורב אינו מאכיל את בניו.[12] "אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא: [13]באושא התקינו, שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו[14]: הלכתא כוותיה, או אין הלכתא כוותיה? תא שמע: כי הוה אתו לקמיה דרב יהודה, אמר להו: יארוד[15] ילדה ואבני מתא שדיא![16] כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא, אמר להו: כפו ליה אסיתא[17] בצבורא, **<u>וליקום ולימא[18]: עורבא בעי בניה, וההוא גברא לא בעי בניה![19] ב?</u>**

<u>והכתיב: לבני עורב אשר יקראו (תהלים קמ"ז)[20]! לא קשיא: הא בחיורי, הא באוכמי."[21]</u>

---

[6] שפירר יורם, טבע הדברים, 120, אוקטובר 2005.

[7] בחודש מרץ העורב מחפש מקום גבוה לקינון כדי לשמור על הביצים מפני טורפים. חביבים עליהם מצוקים גבוהים וזקופים. נקבת העורב מטילה 4 - 5 ביצים, ביצה ליום. הדגירה נמשכת בין 19 ל-24 ימים, הגוזלים בוקעים ברווחי זמן של מספר שעות.

[8] הקוקיה המצוייצת מגיעה לארץ מאפריקה בפברואר ונשארת עד יולי.

[9] ביצי הקוקיה בהירות וקטנות יותר. לא ברור לחוקרים איך העורב, הנחשב לחכם בין הציפורים אינו מבחין בכך ומגדל גוזלים לא לו. עורבים לומדים מהר ואפילו מצליחים לפתוח סגר של תיק עם אוכל (Savage, Candace: **<u>Bird Brains:</u>** **<u>The Intelligence of Crows, Ravens, Magpies, and Jays.</u>** San Francisco, Sierra Club, 1995). גם חז"ל ראו בעורב את החכם בין העופות. זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת נח דף לח עמוד ב "רבי איבו אמר נח חכם היה והיה מבין לחישת וצפצוף כל הנבראים ורמיזתם וכשהיה בתיבה **<u>אמר יודע אני שאין פקח בעופות כמו העורב למידע מניה סימנא</u>** בעלמא מיד וישלח את העורב."

[10] ניתן תמיד לתרץ "השתנו הטבעים" כמו דברי תוספות במו"ק יא ע"א ד"ה כוורא; בבלי ע"ז כד ע"ב ד"ה פרה (פרה וחמור בת שלש שנים ודאי לכהן - פי' דקודם שלש ודאי לא ילדה ויש לתמוה דהא מעשה בכל יום דפרה בת שתי שנים יולדת וי"ל דודאי עתה נשתנה העת מכמו שהיה בדורות הראשונים) וכן בבלי חולין מז ע"א ד"ה כל. ראה בכסף משנה פ"ד מהלכות דעות הלכה י"ח. התשובה "נשתנו הטבעים" גם נפוץ בספרות ההלכתית. ראה שלחן ערוך או"ח סימן של"א, ט' ושלחן ערוך אהע"ז סימן קנ"ו, ד ובתוספת של הרמ"א; ראה מגן אברהם סימן ע"ג, א' וסימן קע"ט, ח'

[11] נשיונל ג'יאוגרפיק, 8, 1999, עמ' 104 - 119

[12] סוגיא זו סבורה שעל ההורים להזין את בניהם.

[13] בירושלמי מוסיפים "רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בן חנניה נמנו באושא שיהא אדם זן את בניו הקטנים"

[14] חסר לפי כ"י מינכן רומי (130, 487) , לנינגראד - פירקוביץ, פאריס 307 ודפוס שונצינו.

[15] לפי כ"י רומי – ירוד, כ"י ליידן - יאדור

[16] בתרגום חופשי: התנין יולד וולדות ומטיל את פרנסתם על בני העיר? (הרי"ד ואחרים סבורים ש"יארוד" זה מין עוף).

[17] דפוס סלוניקי – אסותא כ"י פאריס אסותיה.

[18] כ"י רומי 487 – וליקום אניש ולימא

[19] בתרגום חופשי: יעמידו את האב על מכתשת הפוכה (ישמש כבמה) ויכריז האב "העורב רוצה בניו ואני איני רוצה את בני".

[20] רש"י: "**לבני עורב אשר יקראו** - אלמא לא זיין להו." אם הם זועקים סימן שהאם אינה מאכילה אותם.

[21] בכ"י רומי 130, 487 הופכים "הא באוכמי והא בחיורי.

רש"י סבור שהסוגיא מבחינה בין גוזלי עורב קטנים וגוזלים גדולים "אוכמי - כשגדל משחיר, והאם והאב אוהבין אותן אבל מתחילתן לבנים ושונאין אותן." לא ברור איך הקטנים ישרדו ללא מזון.

גם שיטת תוספות והערוך צריך הסבר: "הא בחיוורי הא באוכמי - שני מיני עורבים יש. אחד לבן ואחד שחור כדמוכח בפרק אלו טריפות (חולין דף סג.) גבי סימני עופות דמרבה עורב העמקי ומפרש העמקי כמראה החמה שעמוקה מן הצל פי' לבן."

לא ברור איזה עורב אינו מרחם על בניו, הלבן או השחור. לכאורה, לפי רש"י ורב ניסים גאון ב"עירובין", הפסוק בתהילים "לבני עורב אשר יקראו" עוסק בעורב שחור, משום שדברי רש"י ורב ניסים גאון עוסקים בפסוק "קווצותיו תלתלים שחורות כעורב". אנו, אם כן, נשארים עם הקושי - הרי ידוע לנו מתצפיות מחקריות, שהעורבים השחורים דווקא מאכילים את גוזליהם.

קושיה נוספת – מישהו ראה פעם בארץ עורב לבן? ניתן למצוא באלסקה[22] עורב לבן אך באזור ארץ ישראל ובבל ניתן למצוא רק עורב אפור ושחור.[23] אולי הכוונה של תוספות לעיל, ב "עמוקה מהצל" היא צבע אפור. אולי העורב האפור שמאכיל לא רק את בניו, אלא גם את הקוקיות, הוא העורב של הבבלי בכתובות, "עורבא בעי בניה", והעורב השחור[24] הוא זה שמתאכזר.

רש"י ורבי ניסים גאון בבבלי עירובין מסתמכים על הפסוק בתהילים (קמ"ז, ט) "נוֹתֵן לִבְהֵמָה לַחְמָהּ לִבְנֵי עוֹרֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ". רש"י בתהילים מסביר "לבני עורב - פירשו רבותינו שהוא אכזרי על בניו והקב"ה מרחם עליהם ומזמין להם יתושין מתוך צואתם ונכנסין לתוך פיהם".

להסברם של חז"ל ל"אשר יקראו" יש השלכה על פירושו של הפסוק במשלי פרק ל פסוק יז - עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז לִיקֲהַת אֵם יִקְּרוּהָ עוֹרְבֵי נַחַל וְיוֹאכְלוּהָ בְּנֵי נָשֶׁר: רש"י מסביר "יקרוה - לשון תנקר נקרת הצור (שמות לג) פוריי"ר בלעז **<u>יבא העורב שהוא אכזרי על בניו</u> ויקרוה ולא יאכלנה ולא יהנה בה** ויבא נשר שהוא רחמני על בניו ויאכלנה ויהנה בה, העורב אכזרי הוא כמו שנאמר (תהלים קמז) לבני עורב אשר יקראו, והנשר רחמני שנאמר ישאהו על אברתו (דברים לב):

מצודת דוד בפירושו על הפסוק מסביר, שהפסוק מלמד אותנו שכל האכזרים לא יתחמקו מעונש, גם האדם שלא כיבד את הוריו וגם העורב שהוא האכזרי מבין העופות.[25] "יקרוה - גמול ענשו הוא

---

[22] Judging from several recent sightings around town, it appears the white raven that has been seen in Fairbanks the past three winters has returned for another winter of foraging. Sevin Bullwinkle saw the bird Sunday outside her house on Lathrop Street and snapped a picture to prove it. (http://www.ewebtribe.com/NACulture/articles/ADNWhtRavenFbx.htm).

[23] שאלה זו ניתן ליישב ולומר שהעורב הלבן נכחד מאזור המזרח התיכון. העורב הלבן מוזכר במיתולוגיה היוונית.

[24] העורב השחור (Corvus Carax) נפוץ במרכז הארץ ובצפונה ונמנה על הציפורים היציבות.

[25] כן מובא בתלמוד הירושלמי מסכת פיאה פרק א דף טו טור ד /ה"א וכן ב: תני רבי שמעון בן יוחי כשם שמתן שכרן שוה כך פורענותן שוה מה טעם עין תלעג לאב ותבוז לקהת אם עין שהלעיגה על כיבוד אב ואם וביזת על לא תקח האם על הבנים יקרו' עורבי נחל יבוא עורב שהוא אכזרי ויקרנה ואל יהנה ממנה ויאכלוה בני נשר יבוא נשר שהוא רחמן ויאכלנה

שהעורבים המצויים אצל הנחל המה ינקרו העין יבוא העורב האכזרי שנאמר לבני עורב אשר יקראו (תהלים קמז) ויפרע ממי שהראה אכזריות להלעיג על האב והאם אולם המה לא יאכלו את העין כי אכזרים המה ולא יהנו מן האכזר: ויאכלוה - בני הנשר הרחמנים שנאמר כנשר יעיר קנו וגו' (דברים לב) הם יאכלו את העין ויהנו מן האכזר:"

מדוע נאלצו הפרשנים לפרש כך הכתוב? ניתן לפרש את " לִבְנֵי עוֹרֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ" כפשוטו, שבני העורבים קוראים לאימם באופן טבעי, כמו גוזלים אחרים.[26] האם בתחילת אותו פסוק "הנותן לבהמה לחמה" התכוון המשורר, שהאוכל בא אל פיהם בדרך ניסית? האין הבהמות בטבע (שבתחילת הפסוק) מחפשות וטורחות להשיג את מזונן?[27]

עוד פסוק שחז"ל לומדים ממנו שהעורב אינו מאכיל את גוזליו מופיע באיוב פרק לח, מא: "מִי יָכִין לָעֹרֵב צֵידוֹ כִּי ילדו יְלָדָיו אֶל אֵל יְשַׁוֵּעוּ יִתְעוּ לִבְלִי אוֹכֶל": מסביר רש"י את המילים "יתעו לבלי אכל - שאביהם שונאם. הקב"ה מזמן להם יתושין נבראים מצואתן ונכנסין לתוך פיהם": וכן **<u>מצודת דוד:</u>** "מי יכין - מי הוא המכין מזון לעורב זולתי כי ילדי העורב יצעקו אל ה' והמה תועים ואינם יודעים מה לעשות על שאין להם אוכל ואני הוא המכין להם וארז"ל על כי בני העורב המה לבנים בילדותם ואביהם רואה עצמו שחור והמה לבנים וחושב שהמה בני זנונים שמין אחר בא על אמם לזה ימאס בהם וממאן לזונם והמקום מזמין להם יתושים מצואתם ונכנסין לתוך פיהם למאכל' וכאומר איך א"כ תאמר שאינני משגיח בשפלים".

רש"י והמצודות מסתמכים על המדרשים המפרשים באופן זה. ילקוט שמעוני איוב רמז תתקכה "מי יכין לעורב צידו, זש"ה עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר, דין נקיר ודין אכיל, אמר הקב"ה יבא עורב שהוא אכזרי וכו'. מי יכין לעורב צידו כיון שהרג קין להבל אחיו היה אדם ועזרו יושבים ובוכים ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות בו, בא עורב אחד והמית את רעהו. אמר אני מלמד את האדם מה לעשות, מה עשה נטל את רעהו וחפר בארץ לעיניהם וקברו, אמר אדם כעורב הזה לא נעשה? נטל את נבלתו של הבל וחפר בארץ וטמנה, ושלם הקב"ה שכר טוב לעורבים בעולם הזה, ומה שכר נתן להם, כשהם מולידים את בניהם ורואים אותם לבנים בורחים להם כסבורים שהם בני נחש והקב"ה נותן להם מזונם בלי חיסור שנאמר מי יכין לעורב צידו, ולא עוד אלא קוראים ליתן מטר על הארץ והקב"ה עונה אותם שנאמר לבני עורב אשר יקראו, רבי יוסי הוה עיסקן, חמא חד עורב עביד קן עביד בעין עביד אפרוחין, נסבינון ויהבינון בקדרא חדתא ואשע

ויהנה ממנה. רעיון זה מופיע גם בירושלמי קידושין פ"א דף סא טור ב /ה"ז, פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה כג ד"ה אורח חיים פן, מדרש שמואל (בובר) פרשה ז ד"ה [ב] תני רבי, מדרש תנחומא (בובר) פרשת עקב סימן ג, ויקרא רבה (וילנא) פרשה יט ד"ה א ואשה כי, ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו רמז רצח, ילקוט שמעוני תורה פרשת עקב רמז תתמו, ילקוט שמעוני משלי רמז תתקסג.

[26] כפי שהזכרנו, המצב הטבעי של הגוזלים הוא שהם צועקים בקול רם לאוכל כדי לדרבן את ההורים להביא את מזונם.

[27] לפי אבן עזרא המשורר תיאר את ההשגחה האלוקית, שלכל יצור התאים את מזונו. כל חיה או בהמה חיה באזור שיש בו מזון המתאים לה. לכל יצור יש בסביבתו מזון המתאים לו. אדם צריך להכין ולעבד את מזונו אך לבהמה יש מזון מהטבע. ר' אברהם אבן עזרא על תהילים שם: *"הזכיר הבהמה שאין לה לב לתקן מזון לנפשה והזכיר מהעוף לבני עורב כי חכמי הגויים אומרים, כי אבותם יעזבום בהולדה"*. לא ברור למה הוא מייחס את עניין אכזריות העורב כלפי גוזליו לחכמי הגויים, הרי המקור הוא בתלמוד ובמדרש. אולי משום שלא קיבל טעות זו המוזכרת בספרות חז"ל.

באפיהון תלתא יומין, פתח באפיהון למידע מה אינון עבדין, אשכח דעבדין צואה ועבדא צואה יתושין ואכלין להון:[28]

לא מצאנו מפורשות במקרא שהעורב אכזר, להיפך, אנו מוצאים במקרא שהעורב היה מלא חמלה וחכמה אך חז"ל בכל זאת הציגו את העורב כאכזר. אצל אליהו אנו מוצאים שהעורב הביא לו מזון: מלכים א פרק יז,ד "וְהָיָה מֵהַנַּחַל תִּשְׁתֶּה וְאֶת הָעוֹרְבִים צִוִּיתִי לְכַלְכְּלְךָ שָׁם". מצודת דוד, שמסתמך על מדרשי חז"ל שהעורב אכזרי אומר: "ואת העורבים וכו' - בכדי להעיר רוחו לבל יתאכזר על ישראל בראותו כי העורבים האכזרים יחמלו עליו לכלכלו ואיך לא יחמול הוא על ישראל"[29] (מצודת דוד מלכים א פרק יז פסוק ד).[30]

גם נח מצא לנכון לשלוח את העורב, בראשית ח', ז', וַיְשַׁלַּח אֶת הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב עַד יְבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ[31]: לכאורה ללא סיבה מוצדקת חז"ל שוב משמיצים את העורב. בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה לג (ז) "וישלח את הערב ה"ה שלח חשך ויחשיך" וכן בבבלי סנהדרין דף קח עמוד ב. הבבלי מצא לנכון לקרוא לעורב רשע: " וישלח את הערב, אמר ריש לקיש: תשובה ניצחת השיבו עורב לנח, אמר לו: רבך שונאני ואתה שנאתני. רבך שונאני - מן הטהורין שבעה, מן הטמאים שנים. ואתה שנאתני - שאתה מניח ממין שבעה ושולח ממין שנים, אם פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא עולם חסר בריה אחת? או שמא לאשתי אתה צריך? אמר לו: רשע: במותר לי נאסר לי - בנאסר לי לא כל שכן. ומנלן דנאסרו - דכתיב ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך (בראשית ו').

אנו מוצאים בתלמוד ובמדרשים שלילה של העורב כדוגמת הביטוי הנודע "לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו". תנן במתני': כל המחובר לטמא - טמא, כל המחובר לטהור - טהור; ותנינא בברייתא, רבי אליעזר אומר: לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (בבלי בבא קמא צ"ב, ב').[32]

נסכם את השאלות שלנו על דברי חז"ל.

1. מה גרם לחז"ל להאמין שהעורב אינו מאכיל את גוזליו?[33]

---

[28] בתרגום חופשי: רבי יוסי ראה עורב שהכין קן ובקעו האפרוחים. הכניס את האפרוחים לסיר חדש ונקי כדי לראות האם ישרדו ללא אמם. הוא ראה שעשו צואה ומהצואה יצאו יתושים שהוו מזון לגוזלים.

[29] אנו מוצאים רעיון דומה באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קמד ד"ה ואשה אחת מנשי: "ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע לאמר וגו' - ד"א מנשי בני הנביאים, אמרה לפניו רבש"ע יודע אני בך שרחמן אתה ואין אכזריות לפניך, שכן כתיב בך נותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו, להם אין אתה שוכח, לנשי בני הנביאים אתה שוכח?

[30] המדרשים על הפסוק לא מזכירים את אכזריותם של העורבים. **במדבר רבה (וילנא) פרשה כג ד"ה ט כי אתם :** ואת העורבים צויתי לכלכלך שם ומהיכן היו מביאין לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב משולחנו של יהושפט ולא היו רוצים אותם עורבים ליכנס בביתו של אותו רשע אחאב להוציא משלחנו כלום בשביל אותו צדיק מפני שהיה בביתו עבודת כוכבים הוי מעוף השמים יחכמנו אמר הקב"ה למדו מפרו של אליהו ומן העורבים ואל תפנו אל האלילים להסתכל בם מנין ממה שקראו בענין והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם.

[31] אולי מכאן הביטוי הנאמר כשאין תשובה מוכחת - "עורבא פרח".

[32] כן מופיע בבבלי חולין ס"ה, א, ילקוט שמעוני תורה פרשת תולדות רמז קי"ג , רמז קט"ז, שופטים רמז ס"ז

[33] גם בגרמנית מכנים אם שאינה מטפלת בילדיה Raben Mutter אמא-עורב. האם הביטוי הזה בא מאמונה אוניברסאלית או שניכרת כאן השפעה ממקורות יהודיים?

2. מדוע בדרך כלל[34] חז"ל מייחסים לעורב רשעות ואכזרית, למרות שלא מצאנו זאת מפורש במקרא?[35]

ייתכן שהנחת חז"ל שהעורב אינו מאכיל את גוזליו, מתבססת על "ראיות" שהם מצאו בשטח. נתאר שוב את העובדות הביולוגיות - נקבת הקוקייה מטילה את ביציה בקנים של ציפורים זרות (פונדקאיות), ואלה דוגרות על ביציה ומגדלות את גוזליה. בארץ מטילה הקוקייה את ביציה בקנים של עורבים. כשהקוקייה רוצה להטיל את ביציה, היא ממתינה בסתר, בסמוך לקן של עורב אפור. זכר הקוקיה מסב את תשומת לבה של נקבת העורב, וכשזו נוטשת את הקן, הקוקייה ממהרת לקן ומטילה בו את ביצתה.[36] לביצה צורה סגלגלה והעורב השב לקן אינו מבחין או שהוא מבחין ו"עושה חסד" עם הביצה הנוספת.[37] נקבת הקוקייה עשויה להטיל ביצה מדי יום, בסך הכול 16- 18 ביצים בעונה.

העורבים דוגרים ואחר כך מגדלים גם את הגוזלים שלהם וגם את גוזלי הקוקייה, המתפתחים מהר יותר. גוזלי הקוקייה בוקעים לאחר 13 ימי דגירה וביצי העורב יותר מאוחר, לאחר 19 – 24 ימי דגירה. גוזל הקוקייה פוקח את עיניו בגיל חמישה ימים, ואילו גוזל העורב האפור יפקח אותן רק לאחר שבוע ימים. גוזל הקוקייה המצויצת מסוגל לעוף בהיותו בן שלשה שבועות וגוזל העורב רק לאחר כחודש. מארחי הקוקיות, העורבים, משמשים להם הורים מאמצים מכל בחינה. לגוזל הקוקייה יש יתרון על פני גוזל העורב כבר מהיום הראשון לחייו והוא מתפתח מהר יותר בכל תקופת ההאכלה עד פריחתם מהקן. לעתים קרובות גוזל הקוקייה[38] מסלק את גוזלי העורב מהקן ומפילם מהקן. מכיוון שגוזל הקוקייה בוקע לפני גוזל העורב, והוא חזק ממנו וחוטף את רוב המזון מהעורבים המאכילים, הקוקיות שורדות וגוזלי העורבים אינם שורדים. מתוך ארבע או חמש ביצים, רק גוזל אחד או שנים שורדים. יתר הגוזלים מתים מרעב וכתוצאה מכך ההורים זורקים אותם מהקן.[39]

---

[34] להוציא המדרש המציג גישה אמביוולנטית, בילקוט שמעוני איוב רמז תתקכה: מי יכין לעורב צידו, זש"ה עין תלעג לאב ותבוז ליקהת אם יקרוה עורבי נחל ויאכלוה בני נשר, דין נקיר ודין אכיל, אמר הקב"ה **יבא עורב שהוא אכזרי** וכו' (כתוב במשלי בסופו). מי יכין לעורב צידו כיון שהרג קין להבל אחיו היה אדם ועזרו יושבים ובוכים ומתאבלים עליו ולא היו יודעים מה לעשות בו, בא עורב אחד והמית את רעהו אמר אני מלמד את האדם מה לעשות, מה עשה נטל את רעהו וחפר בארץ לעיניהם וקברו, אמר אדם כעורב הזה לא נעשה נטל את נבלתו של הבל וחפר בארץ וטמנה, **ושלם הקב"ה שכר טוב לעורבים בעולם הזה**,ומה שכר נתן להם, כשהם מולידים את בניהם ורואים אותם לבנים בורחים להם כסבורים שהם בני נחש והקב"ה נותן להם מזונם בלי חיסור שנאמר מי יכין לעורב צידו, ולא עוד אלא קוראים ליתן מטר על הארץ והקב"ה עונה אותם שנאמר לבני עורב אשר יקראו. במדרש הזה ההתייחסות לעורב הוא אמביוולנטית. מצד אחד אכזרי מצד שני מגיע לו שכר בעולם הזה.

[35] גם בתרבות המערבית העורב נושא את הבשורה המרה. לדוגמה בפואמה של אלן אדג'ר פו העורב מבשר מחלות ומגפות. וכן בסרטו של היצ'קוק "The Raven". בתרבות ההודית, מאהאבהראטא ההודית (Mahabharata), אחת מהפואמות הלאומיות, העורב מבשר מוות. בלאוס, אם עורב שתה מהמים אין להשתמש במים לצרכי המקדש. לדעת שבטים מסוימים באפריקה, העורב בא כשליח אלוהים כדי להזהיר אדם מסכנות. העורב הוא בעצם השומר עליהם למרות שהוא מבשר על הסכנות.

[36] רוטרי, נח, האנציקלופדיה של עולם החי, מטח : המרכז לטכנולוגיה חינוכית, 2,000

[37] קשה להאמין שהעורב החכם בעופות אינו מבחין בביצה שכל כך שונה מביציו שלו.

[38] בעיקר נפוץ אצל הקוקייה האירופית.

[39] לעתים נדירות נצפו ארבעה גוזלי עורב ושני גוזלי קוקיה ששרדו.

חכמי התלמוד, בעוברם על יד קן עורבים, ראו שחלק מהגוזלים שוכבים מתים מחוץ לקן, ייחסו זאת לאכזריותו של העורב, ותלו תופעה זו בהתנהגות האם. אך תופעה זו אינה מפאת אכזריותם אלא בגלל גוזלי הקוקיות.

בתשובת התלמוד בכתובות, כשכתוב "הא בחיורי, הא באוכמי" רש"י מסביר "- כשגדל משחיר והאם והאב אוהבין אותן אבל מתחילתן לבנים ושונאין אותן". בתחילתן, כשהם חלשים והעורב אינו יכול להאכיל את גוזלי העורב הקטנים, הקוקיות הגדולות חוטפות את כל האוכל וגוזלי העורב מתים, או לחלופין גוזלי הקוקיה הגדולים מעיפים מהקן את גוזלי העורב החלשים והקטנים (שטרם גדלו נוצותיהם ולכן הם לבנים). אויב העורב במשך תקופת הגידול הארוכה של 6 – 7 השבועות הראשונים לחיי הגוזל, הוא הרעב. הרעב יכול להכריע את הגוזל גם ללא הקוקיות. כמות המזון שההורים אוגרים בתקופת השובע מכריעה את גורל הצאצאים לחיים או למוות. לעתים, כשאין מספיק מזון לכולם, החזקים מבין העורבים חוטפים את כל המזון והקטנים מתים מרעב. לאחר מותם הורי הגוזלים המתים מעיפים מהקן את הגוזלים שגורלם נחרץ.

הימצאותם של גוזלים זרים בקן העורבים יכולה להסביר גם מה שחז"ל סברו "כשהם מולידים את בניהם ורואים אותם לבנים בורחים להם כסבורים שהם בני נחש והקב"ה נותן להם מזונם בלי חיסור".

גוזל קוקיה וגוזל עורב בקן משותף

נחזור לתוספות בכתובות. תוספות מבחין בין עורב לבן לשחור בהסבירו את הקטע בבבלי "הא בחיורי, הא באוכמי", אך אינו מפרט מהו הלבן ומהו השחור. חשבנו שהלבן, חיורי, הוא העורב האפור, הנתפס כאכזרי שאינו מאכיל את גוזליו, באשמת הקוקיה. והעורב השחור, "אוכמי", שלא משמש פונדקאי לקוקיה מגדל ומזין את גוזליו ועליו נאמר בכתובות ":עורבא בעי בניה".

אך קשה לקבל פירוש זה בגלל הבבלי בעירובין. לכאורה העורב השחור לפי תוספות הוא האכזרי משום מה שנאמר בבבלי עירובין "במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב". דברים אלו נאמרו על הפסוק "קווצותיו תלתלים שחרות כעורב". הבבלי מסביר את המילה שחרות מלשון שחור כפי שנאמר באותה סוגיא בעירובין "שחרות כעורב..... רבה אמר: במי שמשחיר פניו עליהן כעורב." אם כך, לפי תוספות העורב האפור, האכזרי, הוא ה"אוכמי", השחור, והלבן היא ציפור אחרת.

בעניין השאלה השנייה, מדוע בדרך כלל חז"ל מייחסים לעורב רשעות ואכזריות מכל הציפורים, למרות שאין על כך דבר מפורש במקרא?

לא בכל התרבויות העורב הוא "שחור" ואכזרי. העורב היה מקודש במיתולוגיה של יוון העתיקה.[40] לפי דת המיתרא (Mithra), הדת של האימפריה הרומית, העורב היה לוחם נגד לחשים רעים. שבטי האינדיאניים שהתגוררו בחלק הצפון מערבי של האוקיינוס השקט[41] ושבטים בסיביר, האמינו שהעורב השחור ברא את השמים וכל ייצור חי.[42] בעמודי הטוטם (totem poles) של האינדיאנים תמיד נמצא את דמותו של העורב. גם לפי המיתולוגיה של הנורדים בצפון אירופה, העורבים משמשים כשליחי אלוהים.[43] לפי המיתולוגיות היפנית והסינית העורב מביא אור לעולם.

העורב מעורר יראת כבוד בשל חכמתו.[44] הוא לומד מהר איך לפתוח תיקים וקשרים כדי לגנוב ארוחות וחטיפים. חוקרים תלו בשר על חוט שהשתלשל מכלוב. מספר סוגי עופות לא הצליחו להעלות את הבשר לכלוב. העורב, ללא ניסוי וטעייה הצליח למשוך את החוט ועל ידי כך להגיע לבשר.[45] העורבים מטיחים אגוזים על סלעים כדי לבקע את הקליפה.[46]

אחת התכונות החיוביות של העורב היא שבתקופת החורף כשאין מזון בשפע הוא חולק את מזונו עם בני מינו שבאזור.[47] גם בארץ, על פי עדות תצפית, כאשר עוף דורס תוקף ציפור מתוך להקת עורבים כל הלהקה מתערבת.[48] זוג העורבים נשאר יחד כל חייו.[49] ומכל האמור קשה להבין מדוע ייחסו לעורבים אכזריות יתר.

---

40 דומה לשליחות של נח, העורב היה שליח של האלים אפולו ואתנה ולא ביצע את השליחות במלואה.

41 במסורת שבטי הטלינג'יט (Tlingit Indians) העורב מארגן את העולם, הוא מביא ציביליזציה ותרבות וכן שחרר את השמש לצרכי האדם. שבטי ההאידה (Haïda Indians) מאמינים שהעורב גזל את השמש מאלוהים לצרכי האדם. כאשר הוא מכה בכנפיו הוא מייצר את הרוח, הרעם והברקים. גם לפי אמונת המאיה העורב הוא שליח אלוהי הברק והרעם.

42 נחשב כהתחלה של כל שושלת משפחתית.

43 העורבים הוגין ומונין מהווים סיירים לאל אודין. הם עפים מעבר הימים והיבשות ומספקים לו את החדשות אודות החיים ומתים.

44 מוח העורב הוא הגדול מבין העופות.

45 ניסוי של החוקר Brand מופיע בנשיונל ג'יאוגרפיק, 8, 1999, עמ' 104 - 119

46 צ'דוויק דוגלס, נשיונל ג'יאוגרפיק, ינואר, 1999, גליון 8, עמ' 104 - 119

47 Heinrich, Bernd. Ravens in Winter. New York: Vintage, 1991 - כל הספר מוקדש לתעלומת העזרה ההדדית של העורבים בחורף.

48 אשבול יוסף, סלעית למבוגרים, כרך א', תשל"ב (יוני – יולי 1972).

49 לא תמיד האם נשארת נאמנה, לעתים זכר זר מפרה את ביצי הנקבה.

יש מספיק סיבות לומר על העורב שהוא ציפור אכזרית. נצפה באזור עין גדי עורב שהרים אבן ושחרר אותה מעל עדר יעלים כדי להפחידם. בדרך כלל מקובל שחוץ מבני אדם אין עוד בעל חי שפוגע בבעל חיים אחר שלא למטרת מזון.[50] אני ראיתי עורב צולל מעל חתול רחוב על מנת להרגיזו.[51]

בצפון אמריקה נצפה עיט הדגים צד דג ועורב מציק לו, כשהוא נותן הזדמנות לעורב שני לגנוב לעיט את כל הארוחה שהתאמץ בעמל להשיגה.[52]

חוואים באזור אונטריו שבקנדה דיווחו שעורבים תקפו והרגו בצורה אכזרית את הבקר שלהם.[53] כאשר עורבים היו רעבים ולא מצאו פגרים, ראשית היו מנקרים את עיני הפרה וגרמו לעיוורונה. בהמשך היו מנקרים את אבר המין עד למות הפרה. באשר הפרה שכבה על הקרקע, להקה של כ-150 פרטים אכלו מהפרה שהייתה עדיין בחיים.[54] בצפון אירופה המיתו באמצעות ניקור עיניהם את איל הצפון, וכלבי ים.[55]

הזכרנו את חמלתם ואת אכזריותם של העורבים, אסיים עם חכמתם. לאחרונה ראיתי סרט טבע שמקורו ביפן שמתאר את חכמתם המדהימה של העורבים. בתחילה העורבים היו משליכים את האגוזים מגובה רב אל כביש סלול כדי לפצח את האגוזים. לאחר שראו שדריסת האגוזים על ידי המכוניות יעילה יותר, הם השליכו את האגוזים במקום בו עברו מכוניות רבות. כשראו שהם מסכנים את עצמם כשהם אוספים את הפרי שהיה בתוך הקליפה, הם השליכו את האגוזים במעבר החצייה. כשהיה אור ירוק להולכי רגל, העורבים ניצלו את פרק הזמן הזה כדי לאסוף את הפרי.

---

50 יודקביץ חגי, טבע דברים, מה בשדה, חוברת כ"ג, כסלו – טבת, תש"מ.

51 העורב כמו הקוף יוציא מקל ארוך שעדיין לא בהישג ידו באמצעות מקל קצר שבהישג ידו כדי להוציא מזון מתוך כלוב, כשניתן להוציא את המזון רק באמצעות המקל הארוך יותר. העורב יודע להפעיל כלי כדי להשיג כלי יעיל יותר למטרתו.

52 נשיונל ג'יאוגרפיק, 8, 1999, עמ' 104 - 119

53 אולי זו כוונת הפסוק במשלי פרק ל פסוק יז - עַיִן תִּלְעַג לְאָב וְתָבוּז לִיקֲהַת אֵם **יִקְּרוּהָ עוֹרְבֵי נַחַל** וְיֹאכְלוּהָ בְּנֵי נָשֶׁר.

54 לדעת, (המרכז הישראלי להוראת המדעים, מכון ויצמן למדע) 31, פברואר 1983, אדר תשמ"ג, עמ' 23.

55 צ'דוויק דוגלס, נשיונל ג'יאוגרפיק, ינואר, 1999, גליון 8, עמ' 104 - 119

ביבליוגרפיה

1. אשבול יוסף, סלעית למבוגרים, כרך א', תשל"ב (יוני – יולי 1972).
2. יודקביץ חגי, טבע דברים, מה בשדה, חוברת כ"ג, כסלו – טבת, תש"מ.
3. לדעת, (המרכז הישראלי להוראת המדעים, מכון ויצמן למדע) 31, פברואר 1983, אדר תשמ"ג, עמ' 23.
4. צ'דוויק דוגלס, נשיונל ג'יאוגרפיק, ינואר, 1999, גליון 8, עמ' 104 - 119
5. שפירר יורם, טבע דברים, 120, אוקטובר 2005, עמ' 20 – 30.

Bibliography

1. Angell, Tony. Ravens, Crows, Magpies, and Jays. Seattle: University of Washington Press, 1978.
2. Goodchild, Peter, ed.. Raven Tales. Chicago: Chicago Review Press, 1991.
3. Heinrich, Bernd. Ravens in Winter. New York: Vintage, 1991
4. Lorenz, Konrad Z. King Solomon's Ring. Trans. Majorie Kerr Wilson. New York: Mentor, 1991.
5. Savage, Candace. Bird Brains: The Intelligence of Crows, Ravens, Magpies, and Jays. San Francisco: Sierra Club, 1995.